

2001-240

Кыргыз Республикасынын билим, илим жана маданият
министрлиги.

КЫРГЫЗ МАМЛЕКЕТТИК УЛУТТУК УНИВЕРСИТЕТИ

Адистештирилген кеңеш. Д.10.00.101.

УДК 89:894.341:894.342
Кол жазма укугунда.

АКМАТОВ БОЛОТБЕК МЕКЕНОВИЧ

КЫРГЫЗ-КАЗАК АДАБИЙ БАЙЛАНЫШЫНЫН ЖАҢЫ
ДООРУ.

Адистиги 10.01.03.-Азыркы улуттар адабияты.

Филология илимдеринин кандидаты деген окумуштуулук
даражаны алуу үчүн изденүү диссертациясынын

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т Ы.

Бишкек-2000

Иш Кыргыз Мамлекеттик Улуттук университетинин Кыргыз тили жана адабияты кыргызча эмес мектептерде кафедрасында аткарылды.

Илимий жетекчи: Кыргыз Республикасынын Илимдердин Улуттук академиясынын корреспондент-мүчөсү, филология илимдеринин доктору, профессор А.САДЫКОВ.

Официалдуу оппоненттер: Филология илимдеринин доктору, профессор Т.КАКИШЕВ.

Филология илимдеринин кандидаты, доцент Л.ҮКҮБАЕВА.

Жетектөөчү мекеме: Аль-Фараби атындагы Казак Мамлекеттик Улуттук университетинин казак адабияты кафедрасы.

Иш 2001-жылдын 9-февралем саат 14⁰⁰

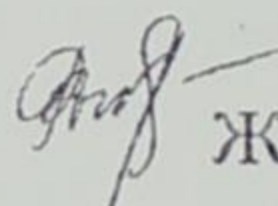
Кыргыз Мамлекеттик Улуттук университетинин жана Илимдер Улуттук академиясынын Манас таануу жана көркөм маданияттын улуттук борборунун алдындагы филология илимдеринин доктору (кандидаты) илимий даражасын ыйгаруу боюнча түзүлгөн Д.10.00.101. Адистештирилген кеңешинин жыйынында корголот.

Дареги: Бишкек шаары, Манас проспектиси, 101.

Диссертация менен Кыргыз Мамлекеттик Улуттук Университетинин илимий китепканасынан таанышууга болот.

Автореферат таркатылды _____

Адистештирилген кеңештин окумуштуу катчысы, филология илимдеринин кандидаты, доцент

 Ж.РЫСКУЛОВА.

ИЗИЛДӨӨ ЖӨНҮНДӨ ЖАЛПЫ МААЛЫМАТ.

ИЗИЛДӨӨНҮН АКТУАЛДУУЛУГУ. Бүгүнкү күндө эгемендүү Кыргызстан жер шаарынын 80 ден ашуун мамлекеттери менен өз ара мамиле түзүп, кызматташ болууда. Мында мамлекеттер ортосундагы байланыш саясий-экономикалык жактан гана болбостон, анын бардык тармактарын камтуусу мыйзамченемдүү көрүнүш. Мындай ымала менен алака айрыкча түрк тилдүү калктардын арасында жаңы доордун талабында кайрадан жанданууда. Ушул ыңгайдан алып караганда аталган элдердин мурдатан келе жаткан байланышы, карым-катнашы кайрадан жаңыча көз карашта изилдөөнү талап кылып жатат.

Ырас, байланыштын башаты өткөн доорлордо жаралса да, ал мезгилде карым-катнаштын диапозону тарыраак эле. Ал эми советтик түзүлүштүн тушунда көп улуттуу элдердин адабияттарынын жалпы эстетикалык деңгээли жогору болсун үчүн кам көрүлүп, ар түркүн улуттардын адабияты менен өз ара байланышы жана өз ара таасирленип байышы үчүн бардык аракеттер жумшалган. Бул иш коммунисттик партиянын такай көзөмөлүндө турган. Маселен, КПССтин программасында СССР элдеринин маданиятынын мындан ары да өз ара байланышы чыңдалып, мына ошону менен келечектеги жалпы адамзаттык байлык, дөөлөттөрдү түзүү үчүн кам көрүлө тургандыгы белгиленген. Анда ар бир элдин прогрессивдүү традицияларын колдоп, аны бардык советтик адамдардын кенчине айландырууга аракет жасалаары да айтылган.

Социализмдин идеологиясында айрым кыялый түшүнүктөр орун алса да, практикалык багытта бир топ иш чаралар аткарылып, жалпысынан улут аралык адабий байланыштардын жүрүшүнө терең маани берилген. “Эл достугу -адабият достугу” деген ураандын астында көптөгөн адабий, маданий жумуштар жүзөгө ашып келгендиги талашсыз чындык. Ошентсе да, социалисттик доордо адабий карым-катыштын айрым бир жагдайлары терең каралбай калган сыяктуу. Алсак, СССРдин курамында турган элдердин географиялык шарты, тилдик, тарыхый-этникалык тамыры өз ара генетикалык байланыштарына орчундуу маани берилбестен, бир жактуу талап коюлган. Анын натыйжасы катарында бардык көрүнүшкө таптык кызыкчылыктан мамиле этүү талабы тургандыктан, көп сандаган көркөм дөөлөттөрдүн көмүскөдө калышына алып келген. Ал мезгилдин дал ушул багыттагы кетирилген кемчиликтери изилденип тарыхый өнүгүштө өз ордун табышы зарыл. Маселен, кыргыз акын-жазуучуларынын орус маданиятын, ал аркылуу келген дүйнөлүк адабий-эстетикалык

көркөм дөөлөттөрдү кабылдоосу оңойго турган эмес.

Кыргыз акындарынын жазгыч өкүлдөрү мусулман дининин таасиринде тарбиялангандыктан, орустардын кыргыз жерине келишине кандайдыр бир чоочуркоо менен карашкан. Мындай жагдайда алар орус менен батыл аралашып кетип, шар эле алардын маданиятын өздөштүрүүсү мүмкүн эмес эле. Чынында алар орустар менен алака түзүп, байланыш жасаганга чейин көп чайналган. Мындай идеялык мотив кыргыз акындарында да кездешет. Бул көрүнүштү эки элдин генетикалык окшоштугунан жаралган деп айтсак болот. Советтик саясатка “жат” болгондуктан, кыргыз адабият таануу илиминде революциянын алдындагы жана анын алгачкы жылдарындагы татаал адабий процессти изилдегендер болгон эмес. Ошондуктан, кыргыз жазма адабиятынын пайда болушу жана калыптанышы тууралуу кеп болгондо анын негизги чегин Октябрь революциясынан бери карай эсептелген пикирлер¹ адабият тарыхыбызда басымдуу орунду ээлеп, атүгүл мындай көз караш илимий чөйрөдө аксиома катары колдонулуп келген. Ырас, жазма профессионалдык адабияттын пайда болуусу Октябрь революциясы менен айкаша келгендиги талашсыз болсо да, анын жаралуусуна өбөлгө түзгөн жагдай революциядан мурдараак башталганын да эстен чыгарууга болбойт. Анын ар бир башаты казак адабияты экендиги талашсыз. Өтмө катар айкалышкан байланыш дал ошол жаңы доордо--совет мезгилинде өнүккөндүгү азыркы учурда адабият таануу илиминен өз баасын алышы керек.

Жазма адабий чыгармаларынын үлгүлөрүн үйрөнүүдө кыргыз акындарына биринчи кезекте Ы.Алтынсариндин, А.Кунанбаевдин чыгармаларынын тикелей таасири тийгендиги талашсыз. Эки элдин ортосундагы мындай байланыш, карым-катыштар советтик доордун алгачкы мезгилинен баштап эле ого бетер тереңдеп, жаңы мазмунга ээ болуу менен дагы бир баскычка көтөрүлгөн. Совет бийлиги талап кылган илим-билимге умтулуу, жазма адабиятка болгон муктаждык кыргыз-казак элдерин мурдагыдан да жакындатты. Билимге умтулган кыргыз улан-кыздарынын талабын жергиликтүү аймак канааттандыра албагандыктан, кыргыз жаштарынын арасынан казак жергесине барып билим алышы эки элдин маданиятынын тереңдеп жуурулушуна өбөлгө түздү. Бул факты жаңыдан түптөлүп келе жаткан кыргыз интеллигенциясынын алгачкы өкүлдөрүнө саясий да, маданий да чоң көрөңгө бергенин айгинелейт.

¹ Караныз: Солтоноев Б. Кызыл кыргыз тарыхы. –Бишкек, Учкун, 1993, 81-бет; Артыкбаев К. Кыргыз Совет адабиятынын тарыхы. –Фрунзе, Мектеп, 1982, 6-бет; Кыргыз Совет адабиятынын тарыхы (2-томдук). –Фрунзе, Илим, 1987, 31-43-беттер:

Экинчиден, кыргыз элинин басма иштеринин пайда болушунда, мезгилдүү басма сөздүн (“Эркин-Тоо” газетасы сыяктуу) жаралуусуна боордош казак элинин салымы ченемсиз. Себеби, кыргыз жаштары жазма адабияттын үлгүлөрү менен казак, татар тилдеринде жарык көргөн мезгилдүү басма сөз аркылуу таанышып, ал эми айрымдары -- К.Тыныстанов, К.Баялинов, О.Лепесов, Б.Калпаков, К.Мажиков, З.Лепесова ж.б.лар казакча чыккан газета-журналдарга чыгармаларын жарыялап, кийин кыргыз мезгилдүү басма сөзүн түзүүгө көмөк көрсөтүшкөнү да бүгүнкү күндө реалдуу баасын алышы абзел.

Кыргыз жаштарынын жазма адабияттын үлгүлөрүн үйрөнүүгө умтулуусу жана алдыңкы тажрыйбаларга бет алуусу көбүнесе казак адабияты аркылуу жүзөгө ашкан. Анткени, башта өздөрүнүн жазма адабий традициялары болбогондуктан, элдик оозеки чыгармачылыктан профессионалдуулукту көздөй кадам шилтөөдө казактын акын-жазуучуларынын чыгармачылык тажрыйбаларына тикелей кайрылышып, алардын алдыңкы саамалыктарына таасирленишип айрым көркөм табылгаларын пайдаланууга аракеттенгендиги айдан ачык.

Кыргыз-казак адабий байланышынын бул мезгили айрым бир изилдөөлөрдө, алсак, Р.Мылтыкбаевдин “Социализмди куруу мезгилиндеги кыргыз жана казак элдеринин достугунун өнүгүш тарыхынан”¹ жана Х.Бапаевдин “Кыргыз -казак, кыргыз-өзбек адабий байланыштары”² аттуу эмгектеринде кепке алынат. Бирок ал эмгектер тарыхый өнүгүш жолу татаал, идеологиялык жактан оош-кыйыштуу жыйырма жылды кучагына алган этаптардын көп жактуулугун толук камтый алган эмес. Анын үстүнө аталган эмгектер жазылган учурда саясат да бөлөкчө маанайда эле. Азыркы учур адабият таануу илиминен чыныгы тарыхый чындык талап кылгандай кара кылды как жарган калыс пикирди айтууну күтүп жатат. Биздин темабыздын актуалдуулугу адабий байланыш проблемасын бүгүнкү өзгөргөн кырдаалдын мүнөзүнө жараша изилдегендиги менен аныкталат.

ИЗИЛДӨӨНҮН МАКСАТЫ ЖАНА МИЛДЕТТЕРИ.

Кыргыз-казак адабий байланышы кыргыз адабият таануу илиминде бир топ деңгээлде изилденген. Маселен, кыргыз-казак фольклордук байланышы, кыргыз-казак акындарынын

¹ Караныз: Мылтыкбаев Р. Из Истории развития дружбы киргизского и казахского народа в период строительства социализма. –Фрунзе, Кыргызстан, 1968, 5-110-беттер;

² Караныз: Бапаев Х. Кыргыз-казак, кыргыз-өзбек адабий байланыштары. –Фрунзе, Илим, 1975, 159-бет.

чыгармачылык байланышы адабиятчы Б.Кебекова¹ тарабынан, ал эми кыргыз-казак профессионалдык жазма адабий байланышы Х.Бапаев, А.Акматалиев тарабынан иликтенген. Аталган эки элдин өтмө катар өтүшкөн байланышы казак адабият таануусунда да маанилүү орунду ээлейт. Адабий байланыш жана башка кыргыз адабиятына тиешелүү орчундуу маселелерге казак адабиятчыларынын бир топтору да илимий мүмкүнчүлүктөрүн жумшап келген. Эки элдин чыгармачылык байланышы тууралуу кеп болгондо кыргыздар биринчилерден болуп өткөн кылымда жашап, өз өмүрүн коомдун прогрессивдүү өнүгүү жолуна багыштаган Ч.Валихановдун ысымын биринчи аташат. Октябрь революциясынан кийинки ар түркүн этаптарда кыргыз адабият таануу илимине өз салымын кошуп, илимий-чыгармачылык мааниде, жаш кадрларды тарбиялоодо белгилүү кызмат өтөп келе жаткан академиктер М.Ауэзов, З.Кабдалов, З.Ахметов, Т.Какишев ж.б. лардын ысымдарын зор канааттануу менен белгилешет. Бирок ошол мезгилдин шартына жараша оозеки чыгармачылыктан жазма адабиятка өтүүчү өткөөл мезгил -көпүрө "актай" калып, көп фактыларды айланып өтүүгө же бир жактуу кароого туура келген. Бүгүнкү күндө кыргыз, казак элдери өздөрүнчө эгемендүү мамлекет болуп, көз карандысыз эркин саясат жүргүзүп жатканда бир мезгилде эки элдин биримдиги үчүн күрөшүп, улуттук эркиндик идеяларын тараткан "Алашордо" партиясынын мүчөлөрү катары элине кызмат кылган акындар М.Жумабаев менен К.Тыныстановдун идеялык чыгармачылык байланышы, ошондой эле булардын каршысында туруп, интернационализм идеяларына сугарылып, Совет бийлигине кызмат өтөгөн С.Сейфуллин менен А.Токомбаевдин, С.Муканов менен Ж.Турусбековдун Орто Азия адабиятынын дүйнөлүк арымын көрсөткөн, профессионалдык прозага негиз салган М.Ауэзовдун кыргыз акын-жазуучулары менен болгон чыгармачылык достук байланышын, өзгөчө анын Т.Сыдыкбековго тийгизген устаттык таасирин жана М.Элебаевдин чыгармачылыгынын калыптанышында казак адабиятынын ээлеген ордун аныктоо изилдөөнүн негизги максатын түздү.

Ошондой эле, диссертациялык ишибиздин максатына жана милдеттерине кыргыз жазма адабиятынын калыптанышындагы казак акын-жазуучуларынын таасирин (идеялык таасир, тууроо, чыгармачылык менен өздөштүрүү, көркөм ыкмаларды колдонуу, тема тандоо, образ түзүү ж.б.) эч кандай боемолоосуз кадимки

¹ Кебекова Б. Кыргыз-казак фольклордук байланышы. -Фрунзе, Илим, 1982; Кебекова Б.

Кыргыз-казак акындарынын чыгармачылык байланышы. -Фрунзе, Илим, 1985.

тарыхый чындык катары карап, андаштыруу жана иликтөө кирди. Ырас, мында 20-30-жылдардагы кыргыз-казак адабий байланышынын бардык түрлөрүн эки элдин ошол мезгилдеги бардык өкүлдөрүнүн чыгармачылыгынын мисалында деталдаштырып көрсөтүүгө жетише албасак да, ошол учурдагы эки элдин адабий процессине таасири тийген чыгармачыл чоң инсандар өзгөчө сөзгө алынды.

ДИССЕРТАЦИЯНЫН МАТЕРИАЛДАРЫ. Кыргыз-казак адабий байланышынын 20-30 жылдардагы мезгили каралып жаткандыктан, аталган мезгилдеги кыргыз адабиятынын өнүгүүсүнө таасирин тийгизген М.Жумабаевдин, С.Сейфуллиндин, М.Ауэзовдун көркөм чыгармалары, алардан үйрөнүп жазган, тикелей туураган, чыгармачылык менен өздөштүргөн кыргыз акын-жазуучуларынын --К.Тыныстановдун, А.Токомбаевдин, М.Элебаевдин, Ж.Турусбековдун, К.Маликовдун, чыгармалары пайдаланылды. Ошол мезгилдеги тарыхый-адабий процессти эскерген С.Мукановдун, А.Токомбаевдин, Т.Сыдыкбековдун, К.Маликовдун ж.б. лардын эскерүүлөрү эске алынды. Темага катышы бар замандаштарынын ой-пикирлери да анализге тартылды.

ИЛИМИЙ ИШТИН ЖАҢЫЛЫГЫ. Кыргыз адабият таануу илиминде кыргыз профессионал адабиятынын пайда болушу тууралуу 1988-жылга чейин "саясатташкан" көз караштар айтылып, айрым бир чыгармачыл инсандар (К.Тыныстанов, С.Карачев ж.б.) жөнүндө оң мааниде таптакыр кеп кылынбай келген болсо, 1988-жылы Молдо Кылыч менен К.Тыныстановдун чыгармачылык мурастары боюнча Кыргызстан КП БКнын токтомунан кийин Октябрь революциясынын алдындагы жана революциядан кийинки алгачкы жылдардагы адабий турмуш профессионал адабияттын жаралуусундагы оош-кыйыштарга ар кандай пикирлер айтыла баштады. Мындай Совет доорунда айтылган айрым ойлорду, иликтөөлөрдү жокко чыгарган учурлар да кездешет. Адабият таануудагы бул өңдүү карама-каршылык сөзсүз түрдө бул проблеманы кеңири терең изилдөөнү талап кылат. Диссертацияда аталган проблема кыргыз, казак адабияттарынын дал ошол жаңы доордогу байланышына негизделип изилденди.

ИШТИН ПРАКТИКАЛЫК МААНИСИ. Кыргыз жазма адабиятынын пайда болушу жана калыптанышы, 30-жылдарда өнүгүшү республиканын орто мектептеринде жана жогорку окуу жайларынын филологиялык факультеттеринде "Кыргыз адабияты" сабагында өтүлөт. Ал эми биз чыгармачылыгына токтолгон казак адабиятынын алдыңкы өкүлдөрү --М.Жумабаевдин, С.Сейфуллиндин, М.Ауэзовдун өмүрү, чыгармачылыктары жогорку окуу

жайларынын филологиялык факультеттеринде “Түрк элдеринин адабият тарыхы” курсу боюнча “Казак адабияты” бөлүмүнөн окутулат. Боордош эки адабияттын өкүлдөрүнүн чыгармачылык байланышы кыргыз жазма профессионал адабиятынын алгачкы мезгилин окуп үйрөнүүдө, ошол мезгилге туура илимий баа берүүдө маанилүү орунду ээлейт. Эки элдин достук жана маданий, чыгармачыл байланышын жаштарга туура жана жеткиликтүү үйрөтүү келечекте өз үзүрүн көрсөтпөй койбойт. Кыргыз-казак жазуучуларынын чыгармачылык байланыштарынын бай тажрыйбаларына таянуу менен атайын курстарды уюштурууга болот.

ДИССЕРТАЦИЯНЫН МЕТОДОЛОГИЯЛЫК НЕГИЗИ.

Советтик доордо адабият таануу илиминде улут аралык байланыштын түрлөрү боюнча Москвада жана союздук республикаларда капиталдык эмгектер жарык көргөн. Диссертант өзүнүн ушул багытта жазылган китептерге, монографияларга, докторлук жана кандидаттык изилдөөлөргө басым жасады. Кыргыз-казак адабий байланышы боюнча бул багытта мурдатан калыптанган көз караштар негизге алынды жана диссертациянын методологиялык өзөгүн түздү.

ИШТИН АПРОБАЦИЯСЫ. Диссертациянын материалдары Кыргыз Мамлекеттик Улуттук Университетинин кыргыз филология факультетинде “Кыргыз адабияты” курсунан “Кыргыз жазма адабиятынын пайда болушу жана өнүгүшү”, “Кыргыз адабияты 30-жылдарда” бөлүмдөрүндө диссертант тарабынан лекциялык жана практикалык сабактарда колдонулуп келет. Диссертациянын материалдарынын негизинде аталган факультеттин “Кыргыз тили жана адабияты (кыргыз эмес мектептерде)” адистик бөлүмүнө “Кыргыз адабиятынын калыптанышына боордош элдердин тийгизген таасири” аттуу атайын курс иштелип чыкты, иштин негизги мазмуну (8 басма табакка жакын көлөмдө) КМУУнун “филологиялык илимдер” сериясында жарыяланган макалаларда, Илимдер Улуттук академиясынын Тил илими институту тарабынан чыгарылган жыйнактагы макалаларда, республикалык деңгээлдеги илимий-теориялык, илимий-практикалык конференциялардагы докладдарда чагылдырылды. Иштин материалдарына таянуу менен “Кыргыз-казак адабий байланышынын жаңы доору” жана “Кыргыз-казак адабий байланыштарынын 30-жылдардагы көп түрдүүлүгү” аттуу китепчелер жарык көрдү.

ДИССЕРТАЦИЯНЫН СТРУКТУРАСЫ. Диссертация киришүүдөн, эки главадан, корутундудан жана пайдаланылган адабияттардын тизмесинен турат.

ИЗИЛДӨӨНҮН МАЗМУНУ.

КИРИШҮҮДӨ кыргыз-казак адабий байланышынын изилдениш абалы, буга чейин изилденген илимий изилдөөлөрдү жаңылоонун зарылдыгы, теманын актуалдуулугун негиздөө, аны изилдөөнүн максаттары жана милдеттери, теориялык жана практикалык мааниси, ошондой эле методологиялык базасы кепке алынат.

БИРИНЧИ ГЛАВАДА “20-ЖЫЛДАРДАГЫ КЫРГЫЗ-КАЗАК АДАБИЯТТАРЫНДАГЫ ИДЕЯЛЫК ЖАНА ИНСАНДЫК БАЙЛАНЫШТАР (МАГЖАН ЖАНА КАСЫМ)” деп аталып, анда ХХ кылымдын биринчи чейрегинде калыптанган кыргыз жазма адабияты кыргыз адабият таануусунда көптөн бери изилденип, ал этап ар түркүн жагдайларда каралып келгендиги айтылат. Бир караганда кыргыз жазма адабиятынын ошол мезгили илимий толук баасын алып, бардык тарабынан толук изилденип бүткөндөй көрүнгөнү менен тереңирээк андаштыра келгенде көптөгөн проблемалар бар экендиги ачык байкалат. Андай проблемалардын башында кыргыз жазма адабиятынын пайда болушунда зор өбөлгөсүн тийгизген тектеш элдердин адабиятынын таасири, чыгармачылык байланышы турат. Бул бир топ об’ективдүү жагдайларды ичине алуу менен түшүндүрүлөт. Биринчиден, адабиятчы К.Асаналиевдин сөзү менен айтканда, XIX кылымдагы кыргыз-орус элдеринин ортосундагы байланыштын реалдуу окуяларын бурмалабай, же болбосо азыркы күндүн конъюктуралык кызыкчылыктарына ылайыкташтырып жасалмалабай, тарыхый чындык кандай болсо, дал ошондой калыбына келтирүү учурдун эң биринчи зарылдыгы. Бул процесс кандай шартта, кандай кырдаалда өтпөсүн, кыргыз эли менен орус адамынын биринчи кездешүүсү телегейи тегиз, торколуу тойдогудай болгон эмес, ар бир конкреттүү учурдун не бир драмалык кырдаалдары болгону табийгый иш”¹.

Октябрь революциясынын алгачкы жылдарындагы кыргыздардын тектеш адабияттарда жаңы доорго ылайык келүүчү жанр, формаларды өздөштүрүүсү орус адабияты менен салыштырганда кыйла активдүү экендигин саясатташтырбай изилдөө муктаждыгы бар.

Экинчиден, саясий кысым көрсөтүүнүн натыйжасында окумуштуулар кыйгап өтүүгө аргасыз болгон тектеш улуттардын

¹ Караңыз: Асаналиев К. Башат. –Китепте: Молдо Кылыч. Казалдар. –Фрунзе, Адабият, 1991, 14-бет.

ортосундагы байланыш кыргыз-казак адабияттарынын мисалында иликтөөгө алынды. Өзгөчө мында, кыргыз жазма адабиятына негиз салган акын-жазуучулардын казак адабиятындагы зор инсандар менен инсандык жана идеялык байланыштары өтө маанилүү орунду ээлейт. Тактап айтканда, кыргыз жазма адабиятынын көч башында турган К.Тыныстановдун чыгармачылыгынын калыптанышына казак адабиятынын, өзгөчө М.Жумабаевдин таасири тийгендигин ачык байкоого болот. К.Тыныстанов Октябрь революциясына чейин ошол мезгилдеги жарык көргөн жазма адабияттын үлгүлөрү менен таанышып, (алардын ичинде М.Жумабаевдин 1913-жылы жарык көргөн «Шолпан» ырлар жыйнагы да болушу мүмкүн -Б.А) чыгармачылыктын сырларын өздөштүрүүгө умтулганы менен накта калем кармаганы Ташкент шаарына барып келгенден кийин башталат. Ошол мезгилде Совет бийлигинин жеңишин улуттук кайра жаралуу катары түшүнгөн. К.Тыныстанов, М.Жумабаевдин улут эркиндигин эңсеген идеясын өз чыгармаларында идеялык жактан жетекчиликке алып турган М.Жумабаевдин идеялык таасири К.Тыныстановдун коомдук-социалдык көз карашын негиздеп, ал көз караш К.Тыныстановдун бардык чыгармаларынын идеялык өзөгүн түзгөн. Мындай идеяга багынбаган 30-жылдары жазган бирин-экин (мисалы, «Трактор» ж.б.) гана ырлары бар.

Ошондой эле, кыргыз адабиятында жазма адабияттык үлгүлөр жетишсиз болгондуктан (бул мезгилде кыргыздарда Молдо Калычтын «Кыссаи Зилзала» баштаган аз гана китептери бар эле) К.Тыныстанов жазма адабияттын өкүлү катарында М.Жумабаевдин лирикаларын тикелей туураган. Андай чыгармаларына мисал катарында «Таң», «Булбулга» ж.б. казак тилинде жазган ырларын келтирүүгө болот. Бул ырларда ал М.Жумабаевдин чыгармаларын формалык жактан, мазмун, идеялык жактан да жетекчиликке алган. Бул жаш Касымдын М.Жумабаевди «сокур» ээрчүүсү эмес, ага байланышкан белгилүү об'ективдүү себептер бар. Мисалы, 1916-жылкы улуттук-боштондук көтөрүлүш, анан падышалык бийликтин кулашы, Совет өкмөтүнүн орношу К.Тыныстановго өзүн-өзү андап көрүүгө шарт түзгөн. Ал жаңы турмушту жактай турганын 1920-жылы жазылган «Таң» аттуу ырында билдирип жатат. Эгемендүүлүккө ыраазы болуп жүргөн Касымга Магжандын улут эркиндигин да даңазалаган ырлары сөзсүз белгилүү тарбиялык-таалимдик роль ойногон.

Ушул жерден С.Жигитов «Төл башы»¹ аттуу макаласында

¹ Караңыз: Жигитов С. Төл башы. -//Ала-Тоо, 1991, №9, 256-бет.

белгилегениндей, Х.Карасаевдин айтканына караганда, Ташкенде окуп жүргөн кезде Касым балалайка ойногонго абдан кызыгып келгендигин байкап устаты Магжан чакырып алып, «сенин акындык жагың күчтүү, башка өнөргө чарпылбай акындыктын артынан түш» дегендиги жаш акындын чыгармачылыгына чоң таасир тийгизгендиги айкындайт.

К.Тыныстановдун казак адабияты менен болгон байланышы М.Жумабаев менен гана чектелбейт. Касым өзүнүн чыгармачылыгына өтө зор жоопкерчилик менен мамиле кылгандыктан, М.Жумабаевдин көркөм дүйнөсүн өздөштүрүү менен бирге ошол жылдары калыптанган көз карашы боюнча казак адабиятындагы башка акын-жазуучуларга, орус адабиятынын алдыңкы өкүлдөрүнө, татар, өзбек адабиятындагы өзгөрүштөргө да көз кырын салып жүргөндүгү байкалат. Анын натыйжасында лирикалык чыгармалардын жанрдык табиятын тереңирээк кабылдоого жетишип, кыргыз жазма адабиятындагы акындар 40-50-жылдары чыга алган бийиктикке ал 20-жылдары эле көтөрүлөт. Ошол адабияттардан лирикалык чыгармалардын курулушун, уйкаштыгын көркөм сөз каражаттарын ыктуу пайдаланууну үйрөнүп, ойду көркөм жана терең мазмундуу кылып берүүгө жетишет.

Анын чыгармаларын 20-жылдардын деңгээли менен караган адабиятчыга акындын лирикалары «жыйнаксыз», «чачкын», ыр саптарынан тургандай (С.Жигитов) көрүнүшү мүмкүн. Бирок, тескерисинче, 20-жылдарга чейинки казак адабияты менен айкалыштыра караганда гана К.Тыныстановдун көркөм дүйнөсүнүн сыры «ачылып», өтө терең кеткен подтексттүү ыргактарга жашырылган эркиндикти эңсеген ойлор табылат. Акындын ошол мезгилдеги мындай ырларына «Сурачы, досум, сурачы», «Курбума», «Алачка» ж.б. ырларын мисал келтирүүгө болот.

К.Тыныстановдун чыгармачыл ишмердүүлүгүндөгү казак адабияты менен болгон байланышты көркөм чыгармачылык менен гана чектелбестен, илимий усулдук, агартуучулук салттарга да байланыштыруу керек. Анын «Башталыш мектепке эне тилин окутуу жолу», «Сабаттуу бол» ж.б. эмгектерин Ы.Алтынсарин, М.Жумабаевдердин, А.Байтурсуновдордун традицияларынан сырткары карай албайбыз. Алгачкы окуу куралдарын жаратууда ал казак агаиндеринен сөзсүз үйрөнгөн. «К.Тыныстанов европалык тил илиминин тажрыйбасын айрыкча түрк тилдери боюнча илимий-практикалык эмгектердин дээрлик баарын үйрөнүүгө киришкен. Ал өзгөчө казак тилчилеринин атап айтканда, Ахмет Байтурсуновдун лингвистикалык китептеринен зор ынтаа менен таалим алган.

Бирок биздин үйрөнчүк тилчибиз улуттук грамматиканын терминологиясын жана анын эрежелерин ойлоп чыгарууга келгенде чыгармачылык фантазиясы бай, сөз жасоо жагынан эпчил, тилдик туюму өткүр жан экенин көрсөткөн»¹ деп С.Жигитовдун адилеттүү белгилегенине кошулбай коюуга болбойт.

Элдик чыгармаларга кайрылууда, аны максатка ылайык иштеп чыгууда казак калемгерлери К.Тыныстановго өз таасирин бербей койгон эмес. Ал казак адабиятынан мындай ыкманы терең өздөштүргөнүн «Жаңыл Мырза» поэмасында далилдейт. Поэма элдик сюжетти кайталоо менен чектелбестен, автордун жеке концепциясына ылайык жазылат. Ошондунтан, поэмадан кыргыз элинин өткөн ээн-эркин (мисалы азыркыдай эмес) турмушун эңсөө улуттук эркиндикти самоо идеясы башкы планга көтөрүлүп, замандаштарынын кыжырын келтирген. Ушул жагдайда ал көп жылдар бою улутчул аталып келген. Ал азыркы шартта өз элинин эркиндигин көздөгөн патриот атуулу катары каралышы керек.

ЭКИНЧИ ГЛАВА. КЫРГЫЗ-КАЗАК АДАБИЙ БАЙЛАНЫШТАРЫНЫН 30-ЖЫЛДАРДА ӨРКҮНДӨП ӨНҮГҮШҮ. (БАЙЛАНЫШТЫН КӨП ТҮРДҮҮЛҮГҮ).

30-жылдарда кыргыз жергесинде жүрүп жаткан социалисттик кайра куруулар адабияттан «партиялык иштин бир бөлүгү катарында» (В.И.Ленин) турмуш менен байланышын тереңдетип, учурдун актуалдуу проблемасын аркалоосун сунуш этти. Бир караганда талап оңой көрүнгөнү менен жаңыдан телчигип, эмнени жазуу керектигин анча аңдаштыра элек жаш адабият үчүн бир топ кыйынчылыкка турду. Түздөн-түз орус адабиятынан таасир алууга жаңыдан калем кармаган жаштардын чыгармачылык да, тилдик да (көпчүлүк учурда орус тилин билбегендиктен-Б.А) кудурети жетпеди. Бул тууралуу ошол мезгилде калем кармаган сүрөткерлердин көпчүлүгү эскеришет. Маселен, А.Токомбаев 30-жылдарга чейин орусча окубагандыгын мойнуна алса, Ж.Турусбеков 1929-жылы Тверь шаарына барып, ошол жерден орус адабияты менен алгач тааныша баштаганын билдирет.² Ал эми кыргыз жазма адабиятынын көч башында турган К.Тыныстановдун чыгармачылыгына 20-жылдардын аяк ченине чейин көпчүлүк жаштар таасирленип келишкен. Бул тууралуу Т.Сыдыкбеков төмөнкүдөй эскерет: «20-30-жылдардагы жаңыдан көрүнө баштаган акын-жазуучулар, арийне, башта классикалык мурас калтырган таалимчилери болбогондуктан, алар дайыма бирине-бири көмөктөш,

¹ Жигитов С. Төл башы. // Ала-Тоо, 1991, №9, 257-бет.

² Турусбеков Ж. (Чыгармалар) . -Фрунзе, Кыргыз мамлекеттик басмасы, 1960, 11-бет.

демилгелеш болуп жаткан сыяктуу сезилчү. Акындардын баардыгы дээрлик сөз чеберчилиги, көркөмдүгү жагынан Касымга (Тыныстановго) сыйынышчу. Анын чоң акын экендигин танган адам болгон эмес.¹ Аны 20-жылдардын аягы, 30-жылдардын баш ченинде үлгүлөөгө (улутчул абалына байланыштуу) жарабай калды. Ошол себептүү колуна калем кармаган жаштардын ар бири өз алдынча чыгармачылык түйшүк тартып, тектеш тилдердеги көркөм түшүмдөн азыктанууга туура келди.

Чынында, кыргыз жазма адабияты профессионалдык адабияттын сырларынан жаңыдан маалымат алып жаткандыктан, негизги тек, жанрлардын (лирика, проза, драма ж.б.) ички табиятын өздөштүрүүсү бир топ кыйындыкка турду. Бул багытта иш-чараларды ишке ашырууда көпчүлүк чыгармачыл кыргыз жаштарына тилдик кескин тоскоолдугу жок боордош казак элинин жазма поэзиясынан, прозасынан түздөн-түз үйрөнүп, анын алдыңкы үлгүлөрүн жетекчиликке алганы ачык көрүнөт. Андай таалим-тарбиялык касиети бар акын-жазуучуларга С.Сейфуллинди, М.Ауэзовду, С.Мукановду, И.Жансүгүровду киргизүүгө болот. Совет бийлигинин алгачкы жылдарында кыргыз адабиятына өзгөчө таасир тийгизгендиги боюнча С.Сейфуллин башкалардан айырмаланып турат. Анткени, ал казак адабиятында совет темасындагы поэзияны биринчи негиздеп, социалисттик түзүлүштү алгачкылардан болуп даңазалап, «Советстан» поэмасы аркылуу (түрк элдерине таандык эмес ыр түзүлүштө-Б.А) формалык да, мазмундук да жаңылыктарды жаратып, өзүнөн кийинки муунга үлгү боло алган. Калем ташоо элек кыргыз жаштары советтик түзүлүштү даңазалоодо, тап күрөшүн чагылдырууда С.Сейфуллиндин чыгармаларын идеялык жетекчиликке алып, үндөштүрүп жазууга аракеттенишкен. Ошондой эле «Советстанды» түздөн-түз жетекчиликке алышкандыктан анын ырдык түзүлүшүн туурашып, К.Маликов «Жазгы талаа», Ж.Турусбеков «Ленин жолу», М.Элебаев «Жаңылык», «Биздин жаштар» сыяктуу ырларын жараткан.

Кыргыз акындарынын мындай жаңы формага көп кызыгышынын башкы себеби ошол мезгилдеги замандын агымынан, өзгөчө талабынан келип чыккан, анткени ал учурда жаңы адабият кайталангыс өзүнчө мазмунга ээ болуп, аны жаңы формада ачып берүү зарыл деген түшүнүк жаш авторлордун мээсине абдан орногон болуш керек. Коом талап кылган жаңы милдеттерди аткарууда А.Токомбаев, М.Элебаев, Ж.Турусбеков сыяктуу калем ташоо акындар да жана ошол жылдары чыгармачылыгын

¹ Сыдыкбеков Т. Табылга. – Бишкек, Адабият, 1991, 354-бет.

баштаган жаш талапкерлер да С.Сейфуллинге таянып, аны үлгү тутушкан. С.Сейфуллиндин чыгармалары 30-жылдардагы кыргыз поэзиясынын жаңы лирикалык жанрлардын келүүсүнө, жаңыча көркөм сөз каражаттарынын колдонуу чеберчиликтерин өздөштүрүүгө, ыр түзүлүшүнүн формалык изденүүлөрүнө өбөлгө түзгөн. «Советстандын» таасиринен улам кыргыз адабиятында жаралган жаңы тематикалар катары публистикалык саясий, өндүрүштүк лирикаларды белгилөөгө туура келет.

20-30-жылдары кыргыз адабияты менен чыгармачыл байланышта болгон дагы бир казак сүрөткери --М.Ауэзов. М.Ауэзовдун кыргыз адабияты менен болгон байланышы С.Сейфуллиндикинен айырмаланып турат. М.Ауэзов кыргыз адабият таануу илимине өтө орчундуу салым кошуп, кыргыз элинин руханий байлыгынын туу чокусу «Манас» эпосун изилдөөнү 20-жылдардын аягында баштаган. Ал согуштан кийин эпостун элдик экендигин далилдөөгө жана анын бириктирилген вариантынын жарыкка чыгышына зор эмгек сиңирген. Ошону менен бирге кыргыз прозасынын калыптанышына, өзгөчө профессионал прозанын жанрдык табиятын өздөштүрүүгө кыргыз жазуучуларына зор таасирин тийгизген. Маселен, кыргыз прозасынын көч башында турган К.Баялиновдун «Ажар» чыгармасынын жазылышына М.Ауэзовдун «Коргоосуздун күнү» чыгармасынын таасири ачык байкалат. К.Баялинов М.Ауэзовду түздөн-түз туурабаса да, жанрды өздөштүрүүдө, көркөм чыгармадагы окуяны жайгаштырууда, пейзаждык сүрөттөөлөрдө, образдарды шөкөттөөдө бир кыйла үлгү алгандыгын баамдайбыз. М.Ауэзов кыргыз акын-жазуучуларынын Т.Сыдыкбеков, К.Маликов, М.Элебаев ж.б.лардын көркөм дүйнөсүнүн калыптанышына да маанилүү роль ойногон. М.Ауэзовдун М.Элебаев менен чыгармачыл байланышы кат алышуу, өз ара пикир айтышуу болсо. Т.Сыдыкбеков менен андан кыйла терең болгонун Т.Сыдыкбековдун «Мезгил сабактары»¹, «Табылга»² аттуу китептериндеги ой-пикирлер далилдейт. Ал эми М.Ауэзовдун кыргыз сүрөткерлеринин кийинки муундагы өкүлдөрү менен болгон чыгармачыл байланышы А.Акматалиев³ тарабынан кеңири изилденген.

¹ Сыдыкбеков Т. Мезгил сабактары. – Публицистикалык жана адабий макалалар. – Фрунзе, Кыргызстан, 1982, 77-78-беттер.

² Сыдыкбеков Т. Табылга: Публицистикалык жана адабий макалалар. – Бишкек, Адабият, 1991, 293-315-беттер.

³ Акматалиев А. Ч. Айтматов жана кыргыз-казак адабий байланышы. – Фрунзе, Илим, 1981, 19-29-беттер.

30-жылдардагы кыргыз адабияты жөнүндө сөз жүргөндө аны менен казак акын жазуучуларынын С.Мукановду да байланыштырууга болот. С.Мукановдун кыргыз адабиятына түздөн-түз да, кыйыр да таасири бар. М.Элебаев өзүнүн автобиографиялык «Узак жол» романын жазууда адабият майданында агалык ролду ойногон казак калемдештери С.Сейфуллин менен С.Мукановго кайрылбай өтгү деп айта албайбыз.

Ошондой эле С.Мукановдон Т.Сыдыкбеков, К.Жантөшев, К.Маликов, ж.б.лар да чыгармачыл таасир алышкан. Маселен, Т.Сыдыкбековдун 30-жылдарга таандык чыгармаларынын бири – «Темир» романы. Бул китеп өзүнүн тематикасы идеялык багыты менен «Кең-Суунун» уландысы катары эсептелет. «Темирде» автор «Кең-Сууда» айтылбай калган ойлорун толуктап берүүгө аракеттенет. Жаңы доор талап кылган саясий өзгөрүштөрдү ачып берүү ыкмасын ал казак адабиятынан өзгөчө С.Мукановдун чыгармачыл өнөрканасынан алат. «Кең-Суу» тууралуу өз учурунда айтылган сындардагы «кемчиликтерин» түзөтүү үчүн профессионалдык тажрыйбасы бар тектеш элдерге, өзгөчө казак адабиятына кайрылууга аргасыз кылат. Бул автордун «Темир» романы С.Мукановдун «Октябрь өткелдери» (1927) поэмасы менен салыштырганда ачык көрүнөт.

Эки чыгарманын тең баш каарманы –Темир. («Октябрь өткелдериндеги» -Темиртай.). Эки автор тең каармандарын саясий тапчыл күрөштөрдө сынайт. Ырас, улуттук, географиялык жагдайларга карата окуялар, сюжеттик элементтер ар башка. Ошондой эле эки чыгармада окшош кемчилдиктер кетирилет. Бул Т.Сыдыкбековдун С.Мукановдун «Октябрь өткелдери» поэмасына таасирленгендиктен же тикелей үлгү алгандыктан болгон көрүнүш экендиги белгилүү. Маселен, С.Мукановдун аталган чыгармасын анализдеп казак адабиятчысы А.Нарымбетов төмөнкүдөй пикирин айтат: «Октябрь өткелдери» поэмасы чамадан тыш чубалып, созулуп кеткен. Поэмада артыкбаш окуялар көп. Акын ыкчамдык, үнөмчүлдүк деген маселеге аз көңүл бурган.

Жалгыз гана Темиртайды башкы кейипкер кылып, анын башынан өткөн окуяларын баяндап, эч бир лирикалык чегинүүсүз Темиртайдын бала чагынан чоңойгонго чейинки өмүрүн баяндап берет. Баяндоо тартиби, сюжет куруу жагы менен поэманын тилинде (эпитет, салыштыруу жана башка каражаттарынан) да

оозеки адабияттын үлгүлөрү менен көптөгөн окшоштуктар бар»¹ (Котормосу меники-Б.А). Ушул эле пикирди айрым өзгөртүүлөрү менен «Темир» романына арноого болот. Демек аталган эки чыгарманын окшоштуктарын жалпылаштырган кезде «Октябрь өткелдери» менен Т.Сыдыкбековдун «Темир» романына өзөктөш, тагдырлаш деген пикир келип чыгат.

30-жылдардагы кыргыз прозасында дагы бир көзгө көрүнгөн чыгарма К.Жантөшевдин «Каныбек» романы ошол учурдагы чыгармалардан кескин айырмаланып фольклордун туундусу катары көрүнөт. Башкача айтканда, «Каныбектин» ушул кезге чейин жанрдык касиетин аныктоодо кыргыз адабият таануу илиминде романга багышталган ар түркүн сынчыл пикирлер, айтылган көз караштар бири-бирине карама-каршы келет.

Чыгарманын өзүнө келсек, XIX кылымдын 2-жарымы, XX кылымдын башындагы кыргыз турмушунда орун алган эр жүрөк, тайманбас, өткүр, өнөрпос, шыктуу адамдын образын түзүү башкы планда экендиги көрүнөт. Башта бул багытта прозалык тажрыйбасы жок кыргыз жазуучусу көңүлүндө эргиген оюн ишке ашырууда боордош элдердин тажрыйбасына таянганы, алардан үлгү алганы белгилүү. Ырас, К.Жантөшевдин «Каныбек» романын жазууда кайсы чыгармаларды окуп, кимдерден таасир алгандыгын айтпайт. Ошентсе да, замандаштарынын айрым пикирлерине, романдын окуяларына, сүрөттөлүш үндөштүгүнө карап, жазуучуга таяныч берген авторлорду, чыгармаларды аныктоого болот.

Маселен, К. Маликов С.Мукановго арналган «Казак элинин таланттуу акын жазуучусу»² деген макаласында анын «Ботокөз» романына токтолуп, бул романдын биринчи роман экенин, башка романдардын жазылышына карата таасирин белгилейт. Революциялык күрөштүн жүрүшүн сүрөттөөдө, өткөн турмушту көркөмдөп берүүдө прозанын мүмкүнчүлүгү зор экенин биринчидерден болуп С.Муканов байкап, кийинкилер ага таасирленгенин көрөбүз. Буга чейин ал эпикалык жанрдын тепкичин поэма аркылуу басып, бир нече поэмаларды жарыялаган. Андай поэмаларынын айрымдарын атасак "Батырак" (1926-1927), "Октябрь өткелдери» (1927), "Сулушаш" (1926-1928). Бул поэмаларга өзүнчө токтолуп жатканыбыздын себеби, "Каныбек" романы камтыган окуялар, сүрөттөө ыргактары жана башка жалпы

¹ Нарымбетов А. Сабит Мукановтын 20-шы жылдардагы поэмалары. –Китепте: Казак совет адабиятинин маселелери. –Алматы, Казак ССР Гылым Академиясынын баспасы., 1957, 115-116-беттер.

² Маликов К.Замандаштарым жана каламдаштарым. –Фрунзе, Мектеп, 1985, 162-бет.

касиеттери боюнча тигилерге үндөшүп кетет. Мисалга Сабит Мукановдун "Батырак" поэмасын алсак чыгарманын башкы каарманы- «Козубак». Ал 13 жашынан Курман байга малай жүрүп, жашынан козусун, кийинчерээк коюн багып, көрбөгөн кордугу калбайт, К.Жантөшевдин "Каныбек" романында да Каныбек 11-12 жашында Түлкүбектин козу-коюн багат, оту менен кирип, күлү менен чыгат. Тарткан азабы киши чыдагыс. Козубек сүйгөнү Гүлжанга кандай кошула албаса, Каныбек да социалдык теңсиздиктен улам Анарханга жетпей жүрөт. Каныбектин өз укугун коргоого умтулуусу, революциячыл мектептен өтүп, Сибирде болуусу С.Мукановдун "Октябрь өткелдериндеги" Темиртайды элестетпей койбойт. Каныбектин кадимки революционерге айланып, Совет бийлигин Алай жергесине орнотууга активдүү катышып, кызыл командир катары кызмат өтөшү баатырдыгы Темиртайга окшош. Ошондой эле, "Сулушаш" поэмасындагы Сулушаш менен "Каныбек" романындагы Анархандын образдарынын да кандайдыр бир деңгээлде жакындыгы бар. Экөө тең байдын кызы. Экөө тең кедей жигитти жактырып, сүйүү үчүн көптөгөн азаптарды тартышып, туруктуулук менен эркиндик үчүн күрөшүшөт.

К.Жантөшев С.Мукановдун түз үлгүсү менен чектелбейт. Ал элдик оозеки мурастарды пайдалануу чеберчилигин, романтикалык боекторду коюлантып сүртүүнү да көп авторлор менен катар казак туушкандардын үлгүсүнөн үйрөнгөн сыягы бар. Диссертацияда бул ойлор жетиштүү мисалдар аркылуу тастыкталат,

КОРУТУНДУДА төмөнкү тыянактар менен жалпылоолор берилди. Кыргыз жазма адабиятынын көч башында турган К.Тыныстановдун чыгармачылыгы жөн жерден эле ушунчалык деңгээлде бийик өсүп жетилип калган эмес. Анын акын катары телчигүүсүнө бир нече булактар таасир эткен. Ырас, анын биринчи булагы - элдик оозеки чыгармачылык, андан соң эл арасына кеңири тараган Чыгыш жазма адабиятынан казак жана татар тилдеринде жарык көргөн чыгармалар, кол жазма адабияттар болгону талашсыз. Колго калем кармап, чыгарма жазуунун жөнү башка да, андан профессионал сүрөткердин деңгээлине көтөрүлүүнүн жөнү таптакар башка. К.Тыныстанов 20-жылдардын баш ченинен эле өз калемдештеринен айырмаланып, чыгарма жазуунун профессионал деңгээлине көтөрүлө алган. Анын чыгармачылыгынын калыптанышына казак адабиятынын, өзгөчө М.Жумабаевдин таасири тийгендигин белгилүү аргументтер менен далилдөөгө аракеттер болду. К.Тыныстанов Октябрь революциясына чейин кат сабаты жоюлуп калгандыктан, ошол эле мезгилдерде жарык көргөн жазма адабияттын үлгүлөрү менен таанышып (Магжандын "Шолпан"

(1913) ырлар жыйнагы болушу да мүмкүн -Б.А) чагармачылыктын сырларын аңдаштырып калган. Совет бийлиги анын чыгармачылыгынын өркүндөшүнө реалдуу шарт түзгөн. Биринчиден, Касым совет бийлигинин келишин Кыргызстандын эгемендүү мамлекеттүүлүгү келгендей түшүнүп, Магжандын улут эркиндигин самаган ырларына таасирленип, өз ырларын жараткан, б.а. М.Жумабаевдин идеялык таасири К.Тыныстановдун коомдук-саясий, социалдык көз карашын негиздеп, ал Касымдын бардык чыгармаларынын идеялык өзөгүн түзгөн.

2. Кыргыз адабиятында жазма адабияттык үлгүлөр жетишсиз болгондуктан (бул мезгилде кыргыздарда Молдо Кылычтын "Кыссаи Зилзала" баштаган аз гана китептер бар эле.) К.Тыныстанов башында турган кыргыз жаштары тектеш элдердин жазма адабий үлгүлөрүнөн пайдаланууга аргасыз болушкан. Мисалга, К.Тыныстанов мурдатан идеялык жактан М.Жумабаевге таасирленип жүргөндүктөн, анын айрым чыгармаларын тикелей туураган. Андай чыгарма катарында Касымдын «Таң», «Булбулга» ж.б. казак тилинде жазылган ырларын келтирүүгө болот. Бул ырларында ал М.Жумабаевдин дүйнө таанымын гана жетекчиликке албастан, форма, мазмун жана идеялык жактан да таасирленип, тикелей туураганга чейин барган. Жаш Касымдын М.Жумабаевдин минтип «сокур» ээрчишин объективдүү жагдайлары бар: 1). Улут эркиндигин даңазалоо мотиви К.Тыныстановду Магжанга таасирленткен. 2). Касым Ташкенде окуп жүргөндө Магжандан таалим-тарбия алган. 3). 1916-жылдагы улуттук-боштондук күрөштөн кийин Октябрь революциясынын жеңишине К.Тыныстанов кыргыздардын суверенитети катары түшүнгөндүктөн, дал ушул маанайда ырларын жазган.

3. К.Тыныстановдун чыгармачыл ишмердүүлүгүндөгү казак адабияты менен болгон байланышты көркөм чыгармачылык менен гана чектебестен, илимий-усулдук, агартуучулук салттарга да байланыштуу кароого болот. Анын «Башталыш мектепке эне тилин окутуу жолу», «Сабаттуу бол» ж.б. эмгектерин Ы.Алтынсарин, М.Жумабаев, А.Байтурсунов-дордун традицияларынан сырткары карай албайбыз. Бул жерден К.Тыныстанов аркылуу «бутактап кеткен» тил илими, кыргыз тилин жана адабиятын окутуунун проблемаларын ичине алган илимдин башка тармактары улантылат.

4. К.Тыныстанов менен М.Жумабаевдин чыгармачыл байланышы кыргыз-казак адабий байланышын бардык тарабынан тереңдетип, кыргыз жазма адабиятынын калыптанышында өтө маанилүү орунду ээлеп, байланыштын бир топ түрлөрүн - идеялык жакындык, тууроо, өздөштүрүү сыяктуу этаптарын басып өтүү

менен бирге жазма адабияттын жаңы муунуна кенири жол ачып бере алган. Бул жол 20-жылдардын экинчи жарымынан тартып, 30-жылдардын ичинде кеңири өрүш алып, көп тараптуу байланышка айланган.

5. 30-жылдарда кыргыз жергесинде жүрүп жаткан социалисттик кайра куруулар адабияттын турмушу менен байланышын тереңдетүүгө, учурдун актуалдуу проблемаларын аркалоосуна талаптарды катуу койду. Бир караганда талап оңой көрүнгөнү менен жаңыдан телчигип, эмнени жазуу керектигин анча андаштыра элек жаш адабият үчүн бир топ кыйынчылыктарга турган. Чынында ал учурдагы жазма поэзиябыз кагаз бетине түшкөнү болбосо көп жагынан оозеки поэзияга жакын туруп, мезгил суроосун толук канааттандыра албады. Түздөн-түз орус адабиятынан таасир алууга жаңыдан калем кармаган жаштардын чыгармачылык мүмкүнчүлүгү жетпеди. (Орус тилин билбегендиктен өздөштүрүү оңойго турбады - Б.А). Ал эми кыргыз жазма адабиятынын көч башында турган К.Тыныстановдун чыгармаларына 30-жылдарда саясий айып тагылып, андан үлгү алууга болбой калды. Бул ошол мезгилде калем кармаган жаштардын ар бирин өз алдынча түйшүк тартууга аргасыз кылды, ал тектеш тилдүү адабияттар менен көп түрдүү байланыш түзүүгө негиз берди.

6. Кыргыздын жазма жаш адабияты профессионалдык адабияттын сырларынан жаңыдан маалымат алып жаткандыктан, негизги тек, жанрлардын (лирика, проза, драма ж.б.) ички табиятын өздөштүрүүсү бир топ кыйынчылыкка турду. Бул багыттагы иш-чараларды турмушка ашырууда көпчүлүк чыгармачыл кыргыз жаштары тилдик кескин тоскоолдугу жок боордош казак элинин кол жазма поэзиясынан, прозасынан түздөн-түз үйрөнүп, анын алдыңкы үлгүлөрүн жетекчиликке алганы ачык көрүнөт. Андай таалим-тарбиялык касиети бар акын-жазуучуларга С.Сейфуллиндин тийгизген таасирин жалпылаштырганда төмөнкүдөй үч багытты белгилөөгө мүмкүнчүлүк бар:

а). Бир түзүлүшүнүн формалык изденүүлөрүн шарттаган. Жаңы адабиятта жаңыча форманы колдонууга умтулган кыргыз акындары Маяковскийче "сындырып" жазууну С.Сейфуллинден өздөштүргөндүгүн байкадык.

б). С.Сейфуллиндин таасири аркылуу кыргыз акындары 30-жылдары жаңыча көркөм сөз каражаттарын колдонуу чеберчиликтерин өздөштүрүүгө жетишишкен. Сакенде андай көрүнүш 20-жылдарга туура келсе, ал эми кыргыз акындары эл турмушун байырлаган мындай түшүнүктөрдү ("от араба", «буу буудан» ж.б.) отузунчу жылдары көркөм сөз каражаттары катары колдонушкан

жана өркүндөтүшкөн.

в). С. Сейфуллиндин чыгармалары 30-жылдардагы кыргыз поэзиясына жаңы лирикалык жанрлардын кирүүсүнө өбүлгө түзгөн. «Советстандын» таасиринен улам кыргыз адабиятында жаралган жаңы тематикалар катары публицистикалык, саясий, өндүрүштүк лирикаларды белгилөөгө болот.

7. 30-жылдары кыргыз адабиятынын М. Ауэзов менен байланышы өтө тереңге кеткен. Анын "Манас" эпосун изилдөөсү, Т. Сыдыкбеков, К. Маликов, М. Элебаев ж.б. менен болгон чыгармачыл байланышы өтө маанилүү орунду ээлейт. Ырас, М. Ауэзовго таандык көркөм жалпылоо, философиялык тереңдик 30-жылдары анча байкалбаганы менен дүйнөлүк аренага кадам ташташында (Ч. Айтматовдун чыгармачылыгы эске алынып жатат - Б.А) айдан ачык көз алдыга тартылат.

8. Кыргыз адабияты менен 30-жылдары казак акын-жазуучуларынын ичинен С. Мукановдун байланышы өтө маанилүү орунда турат. Ал өзүнүн тапчыл чыгармалары менен А. Токомбаевге, М. Элебаевге, К. Маликовдорго ошол доорду андаган саясий-социалдык өзгөрүүлөрдү ырга айландырууга таасирин тийгизген. Ошондой эле анын өз заманына карата айтылган адабий-публицистикалык ойлору кыргыз акын-жазуучуларына коомдук турмушка активдүү аралашуусуна көмөк көрсөткөн. Жалпысынан анын чыгармалары 30-жылдарда кыргыз адабияты үчүн маанилүү роль ойногон.

Диссертациянын негизги жоболору төмөнкү эмгектерде чагылдырылды:

1. Кыргыз-казак адабий байланышынын айрым маселелери. // Вест. Кыр. Гос. нац. ун-та. Сер. филол. науки. -1999, -вып.2., I часть. 125-134-беттер.

2. 20-жылдардагы кыргыз-казак адабий байланышынын мыйзамченемдери. // Вест. Кырг. Гос. нац. ун-та. Сер. филол. науки. -1999. -Вып. 2., II часть. 72-816.

3. К. Тыныстанов жана М. Жумабаев же 20-жылдардагы кыргыз-казак адабий байланышы. // Вест. Кырг. Гос. нац. ун-та. Сер. филол. науки. -1999. Вып.2. II часть. -237-246-беттер.

4. К. Тыныстановдун 30-жылдардагы чыгармаларына казак адабиятынын тийгизген таасири. -Китепте: Кыргыз тили: кечээ, бүгүн, эртең. Кыргыз Республикасынын Илимдер Улуттук Академиясы. -Бишкек, :2000, 149-159-беттер.

5. К. Тыныстанов -Магжан Жумабаевдин идеясын кыргыз поэзиясында улантуучу. -Китепте: Кыргыз тили: кечээ, бүгүн жана

эртең. Кыргыз Республикасынын Илимдер Улуттук Академиясы. - Бишкек, :2000.75-166-беттер.

6.Х-класста "Каныбек" романын окутууда кыргыз-казак адабий байланышынын ролу. //Эл агартуу., 2000, №11-12,0,4 б/т. 9-15-беттер.

7..Кыргыз-казак адабий байланыштары 30-жылдарда.//Эл агартуу, 2000, 11-12,0,3 б/т. 39-45-беттер.

8.Кыргыз-казак адабий байланышынын жаңы доору. (20-жылдар). -Кыр.Мам.улут.ун-ти.-Б.:2000, -139 бет.

9.Кыргыз-казак адабий байланышынын 30-жылдардагы көп түрдүүлүгү. Кыргыз мамл.улут.ун-ти.-Б.:2000, - 70 бет.

RESUME

The author of the article is a candidate of historical sciences, senior research associate of the Institute of History and Ethnology of the National Academy of Sciences of the Kyrgyz Republic. The article is devoted to the well-known Kyrgyz-Kazakh literary relationship. The first chapter is devoted to the analysis of the literary works of the Kyrgyz and Kazakh peoples. The second chapter is devoted to the well-known Kyrgyz-Kazakh literary relationship. The author analyzes the literary works of the Kyrgyz and Kazakh peoples, highlighting the common features and differences. The article is written in a clear and concise style, making it accessible to a wide range of readers. The author's research is based on a thorough analysis of the literary works of the Kyrgyz and Kazakh peoples, providing a comprehensive overview of their literary relationship. The article is a valuable contribution to the study of the Kyrgyz and Kazakh literary traditions and their mutual influence.

кандидатской диссертации Акматова Болотбека Мекеновича «Новая эпоха киргизско-казахских литературных связей».

Диссертация содержит научный анализ литературных связей киргизской и казахской литератур 20-е – 30-е годы.

На материале произведений К.Тыныстанова и М.Жумабаева анализируются особенности киргизско-казахских литературных связей в 20-е гг. Исследуется сущность личностных и творческих связей. К.Тыныстанова и М.Жумабаева мировоззренческие и творческие предпосылки этих связей. Основное содержание диссертации посвящено анализу киргизско-казахских литературных связей, в 1930-е годы. Исследуются особенности художественной рецензии творчества таких ведущих казахских писателей и акынов как С.Сейфуллин, С.Муканов, И.Жансүгүров, М.Ауэзов, киргизскими акынами А.Токомбаевым, Ж.Турсубековым, М.Элебаевым и др.

В результате научного исследования установлен как бесспорный факт плодотворного творческого воздействия казахской литературы на активизацию поиска новых художественных форм и изобразительно выразительных средств в киргизской литературе. Творческая рецензия художественного опыта казахских коллег послужила возникновению новых лирических и публицистических жанров в киргизской литературе, освоению острых принципиально новых социальных тем.

Установлено, что под воздействием инонационального художественного опыта активизировались в киргизской литературе процессы поэтического новаторства, поиска новых средств художественного обобщения в таких эпических жанрах, как повесть и роман.

RESUME

on Bolotbek Makenovich Akmatov's candidate dissertation paper on the theme: "The New Epoch of the Kirghiz-Kazakh Literary Relations".

The thesis includes the literary works of the soviet epoch at its initial stage (in the 1920s).

An introduction contains the actuality of a theme and a scientific novelty, the aims and tasks and a scientific practical value of a research, as well as the affirmed material and the research method of work. In the first chapter the analysis of the state of the Kirghiz-Kazakh literary relations in the 1920s is carried out on the works of K.Tynystanov as an example. The personal creative relations between K.Tynystanov and M.Jumabaev are also depicted here side by side with the necessity and objectives of their establishing. The analysis of the poet's works convincingly shows that K.Tynystanov, as well as Magjan Jumabaev, is a patriot of his people.

The second chapter is devoted to the well known Kirghiz-Kazakh literary

relations of the 1930s and to the necessity of creation of the works on the Soviet theme, as well as to the creative evolution of the Kazakh leading writers-akyns such as: S.Seyfulin, S.Mukanov, I.Junsugurov, M.Auezov and their influence on the creative work of the Kirghiz akyns (folk tellers). You can find the problem of the Soviet theme mastering, taken from the Kazakh literatur, for A.Tokombaev, J.Turusbekov, M.Elebaev and the others. It is discovered that the result of the creative influence is traced in the search of a form for the literary work in the Kyrgyz literature. Together with the shortcoming, caused by the enthusiasm in respect of the literary form, the rise of the lyrical genre types on the public, political, social, and the other themes is drawn attention to, as well as the poetic discoveries are done for the use of the artistic means. The appearance of such genres as a story and a novel is connected with the Kazakh literature,

The conclusion describes the general results of the research. References are attached to the end of the work.

Б.Акматовдун «Кыргыз-казак адабий байланышынын жаңы доору» аттуу кандидаттык диссертациясына

РЕЗЮМЕ

Диссертация кыргыз жана казак адабияттарынын ортосундагы адабий байланыштын Совет доорунун башталыш мезгилиндеги (20-30-жылдар) чыгармаларды илимий анализге алат.

Кыргыз-казак адабий байланышынын 20-жылдардагы ал-абалы К.Тыныстановдун чыгармаларынын мисалында анализге алынды. К.Тыныстанов менен М.Жумабаевдин инсандык жана чыгармачыл байланыштары, байланыш түзүүнүн мыйзамченемдери, зарылдыгы көрсөтүлөт.

Кыргыз-казак адабий байланышынын 30-жылдарга таандык болгон көп түрдүүлүгү -совет темасындагы чыгармалардын пайда болуш зарылдыгы, аны казак адабиятында баштоочулар болушкан С.Сейфуллин, С.Муканов, И.Жансүгүров, М.Ауэзовдордун чыгар-мачыл эволюциялары, алардын кыргыз акын-жазуучуларына тий-гизген таасирлери, кыргыз акын-жазуучуларың үчүн тууроонун зарылдыгы жана А.Токомбаев, Ж.Турусбеков, М.Элебаев ж.б. үчүн совет темасын казак адабиятынан чыгармачыл жактан өздөштүрүү маселелери аныкталды. Чыгармачыл таасирдин натыйжасында кыргыз адабиятында формалык изденүүлөр болгону, формага азгырылууда "сындырып" жазуудан кеткен кемчиликтер менен кошо лирикалык жанрдын түрлөрү - публицистикалык, саясий, социалдык ж.б. темадагы чыгармалар жаралганы, көркөм сөз каражаттарын колдонууда поэтикалык табылгалар болгону айкындалды. Кыргыз прозасында повесть, роман жанрларынын пайда болушу, алардын казак адабияты менен болгон үндөштүгү көрсөтүлдү.